ТЕРМІН *МЕТАФОРА* В ІРАНСЬКІЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТРАДИЦІЯХ

Станішевська О. Б.

У сучасній лінгвістиці постійно з'являються дослідження метафори. У літературі, присвяченій цій темі, зокрема у працях Н. Д. Арутюнової, В. Н. Телії, М. Блека, Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Річардса, Е. Маккормака, Е. Ортоні, П. Рікер, Дж. Серля, Д. Девідсона, Г. Анварі, К. Сафаві та ін., підкреслюється важлива роль метафори у побудові понять, що відображають знання і досвід людини, її активна участь у категоризації навколишнього світу, процесах мислення та сприйняття.

Працюючи з методологічними працями (словники, оглядові монографії) ми зустрічаємося з тим, що набір термінів, які обслуговують проблематику метафори в іранській та європейській лінгвістичних традиціях, відрізняється. Класифікація мовно-стилістичних зворотів, що вживаються на позначення переносного значення (тропів) у європейській лінгвістичній традиції була систематизована ще Аристотелем і з тих пір в своїй основі не зазнала багато змін. В європейській лінгвістичній традиції виділяють близько десяти термінів на позначення вживання слова у переносному значенні: метафора, метонімія, синекдоха, епітет, перифраз, порівняння, літота, гіпербола та інші. Під терміном **метафора** (від грецького слова metaphora – *'перенесення'*) у широкому значенні розуміється будь-який вид вживання слів у їх непрямому значенні, у вужчому – це один із видів тропів, що полягає у вживанні слова чи виразу на основі аналогії, схожості або порівняння.

Стосовно іранської лінгвістичної традиції, то вона сформувалась під значним впливом арабської лінгвістичної традиції. Традиційно термінологічна теорія була схильна згладжувати відмінності у термінологічній системі мовно-стилістичних зворотів (тропів), які диктувалися як мовними засобами, так і іншими культурно-історичними традиціями [Муравьев 1990, *301*]. Через це терміни, які ми зустрічаємо у персомовній лінгвістичній літературі на позначення слів, вжитих у переносному значенні, є арабського походження.

Метою нашої розвідки є визначити обсяг поняття **метафора**

у двох різних лінгвістичних традиціях: європейській, до якої також належать українська, російська, та близькосхідній, до якої належить іранська. Ми спробуємо виявити спільні та відмінні ознаки у вживанні термінів для двох традицій на позначення **метафори** і визначитися, який термін чи (терміни) вживати в порівняльному лінгвістичному дослідженні.

Як відомо, у середні віки теоретики перської літератури не цікавились питаннями поетики жанрів класичної прози, якщо не враховувати загальних для поезії та прози проблем стилістики мови літератури. Останню розглядала ’elm al-balāgat – ‘риторика’, яка почала формуватися у IX ст., проте остаточно сформувалась у XII–XIII століттях. У той час риторика складалася з 3-х великих розділів:

1) ’elm al-ma’ni – дослівно, ‘наука про значення’, де розглядаються питання синтаксису та формальної логіки;

2) ’elm al-bayān – науки, що вивчає мистецтво красномовного вираження;

3) ’elm al-badih – науки, що вивчає засоби прикрашення мови.

На протязі декількох століть зміст та рамки фігур у розділах риторики неодноразово змінювались. За остаточним розмежуванням *‘بيان’* та *‘بديع’* до другого розділу ’elm al-balāgat – ‘риторики’ увійшли tašbih – ‘порівняння’, ’este’āre – ‘метафора’, [kenāye] – ‘метонімія’, а до badih – всі інші засоби орнаментації мови. Незважаючи на те, що на окремі розділи ’elm al-balāgat, безсумнівно, вплинула грецька риторика, зміст та межі фігур іранської риторики можуть бути лише приблизно співвіднесені з відповідними фігурами у науці красномовства європейських народів [Крачковский 1990, *300*].

Важливе місце як в арабській, так і у перській традиційній поетиці займає класифікація і опис тропів та різних поетичних фігур. Збереглось немало оригінальних перських праць з поетики, наприклад, ‘Тарджуман Аль- бальогат’ Радуяні XX ст. [Сафаві[1] 1380, *82*]. Але, як правило, подібні праці не відображали у повній мірі своєрідність перської літературознавчої теорії, оскільки автори трактували їх виключно через арабську систему поетики.

Дослідження у мусульманській традиції розпочинаються з літературних пояснень коранічних висловів. Вже у книзі Ma’nā-yi ālqor’ān дослідник Фара торкається таких понять, як tašbih, kenāye

та ’este’āre. Термін majāz поки що не зустрічається. Базуючись на свідченнях, що збереглись, вперше термін majāz був вжитий у книзі Majāz-e ālqor’ān. У цій книзі наводиться 38 різновидів majāz, що використовуються в Корані у такий спосіб, що позначає переносне значення слова [Сафаві² 1380, *29*].

Описана у загальних рисах система поетики майже статично діяла у літературній практиці до 20 століття, коли в Ірані вперше намітились серйозні економічні та соціальні зрушення, що стали базою для значних змін у житті країни. Відтоді посилюються зв’язки іранської літератури та науки з європейськими культурами [Муравьев 1990, *302*].

У сучасному іранському мовознавстві на позначення мовно-стилістичних зворотів, які мають переносне значення, використовуються наступні терміни: majāz, kenāye та ’este’āre.

Слово, що вживається у своєму “первинному” значенні в іранському мовознавстві позначається терміном – ma’ni-ye haqiqi – це **пряме значення слова**, якщо ж слово вживається у “вторинному” значенні, у спеціалізованій літературі воно називається такими термінами, як ma’ni-ye geyr-e haqiqi або ma’ni-ye majāz-i – **переносне значення слова** [Анварі² 1383, *9–14*].

Переносне значення – ma’ni-ye geyr-e haqiqi в іранському мовознавстві об’єднує такі терміни, як majāz, kenāye та ’este’āre [Анварі² 1383, *9*]. Наприклад:

livān rā nušidam

‘Я напився **Лівану**’ (Ліван – назва ріки).

У цьому прикладі пряме значення переходить у переносне, оскільки розуміється вода, яка тече цією рікою, а не сама її назва – Livān.

Первинне та вторинне значення пов’язані між собою **логічними зв’язками**, які позначаються терміном vābastegi [www.hamoon-e-satarvan.blogfa.com/post-6.aspx] або ’elāqe [Анварі² 1383, *9–10*]. Наприклад, якщо взяти цей самий приклад:

livān rā nušidam

‘Я напився **Лівану**’,

в його основі лежить логічний зв’язок на основі заміщення назви ріки поняттям, що позначає її вміст. Іранські мовознавці класифікують ’elāqe – ‘зв’язки’, за вживанням у прямому та переносному значеннях, на два види [www.hamoon-e-satarvan.blogfa.com/post-6.aspx].

У першому виді зв'язок між прямим та переносним значенням побудований на šabāhat – 'подібності'. Наприклад:

dar del-e šabi **seyl** āz dide-āš rixtand

'Опівночі **селі** з його (її) очей розлились'.

У цьому прикладі 'este'āre виражене словом seyl, що означає *'сель'* (бурхливий потік води), за подібністю, схожістю і вживається як порівняння до 'великих сліз' – āšk-e besyār. У вищенаведеному прикладі seyl – 'сель' ми не можемо розуміти його у прямому значенні, а лише в переносному. Зв'язок між прямим та переносним значенням знову визначається за допомогою подібності. Слід зауважити, що автор у цьому прикладі цю подібність висловив egrāq – **гіперболою** [www.hamoon-e-satarvan.blogfa.com/post-6.aspx].

Другий вид, навпаки, характеризується відсутністю šabāhat – 'подібності' між цими словами. Наприклад:

ey mādar **sar-e** sapid bešanav...

'Мамо, сива **голово**, послухай…'

У вищенаведеному прикладі під вжитим словом sar – 'голова' розуміється mu – 'волосся', перехід значень відбувається на основі заміщення складової **частини** цілого – **цілим**.

У тлумачних та лінгвістичних словниках перської мови ми зустрічаємось з наступним трактуванням терміну majāz: це таке мовне явище, що вживається на позначення переносного значення, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним у певному зв'язку [Анварі[1] 1383, *1104*]. Наприклад:

kelās hame birun rixtand

'**Клас** весь висипався надвір'.

У цьому прикладі перське слово kelās – 'клас' використовується не у своєму прямому значенні, для позначення кімнати у якій навчаються, а означає "групу учнів", що навчаються у цій класній кімнаті. Розглянемо ще деякі приклади вживання majāz:

emruz 'eyd-e **ārmani** hāst

'Сьогодні **вірменське** свято'.

У даному прикладі вжите слово ārmani – 'вірменський' у не прямому значенні. Під ārmani – 'вірменський' розуміється masih-i – 'християнський', це значення випливає за суміжністю з того, що вірмени за вірою сповідання, здебільшого, християни, тобто мається на увазі 'християнське свято'.

in **māst** xeyli torše

‘Цей **йогурт** дуже щавлевий’.

У цьому прикладі вживається слово māst – ‘йогурт’, воно має переносне значення – розуміється maze-ye māst, що означає ‘кефірний напій’.

Традиційна класифікація majāz базується на різних типах зв’язків між прямим та переносним значенням, що переносять значення якогось предмета на найменування іншого предмета за своєю природою. Іранський мовознавець Коруш Сафаві у своїй праці Goftārhāyii dar zabon šenāsi – ‘Розмови про лінгвістику’ наводить детальну класифікацію цих зв’язків [Сафаві² 1380, *32–42*].

Порівнюючи обсяг поняття, що вкладається у термін majāz в іранській мовознавчій традиції, та 3 вище проілюстровані приклади, можемо зробити висновок, що перський мовознавчий термін majāz у європейському мовознавстві відповідає терміну **метонімія.**

Проте, якщо зв’язок між прямим та переносним значенням у majāz побудований на основі ’elāqe-ye tašāboh – ‘зв’язок подібності’, ‘схожості’, то він позначається терміном ’este’āre [Сафаві² 1380, *42*]. Наприклад:

ču **lā’l-e** šakarinat buse baxšid

‘Як солодкий **рубін** подарував поцілунок’.

У цьому прикладі перське слово lā’l – ‘рубін’, зіставляється із словосполученням ‘уста коханої’ на основі схожості, порівняння з цим дорогоцінним каменем. З наведеної класифікації бачимо, що Коруш Сафаві розглядає ’este’āre у межах поняття majāz, таке ж саме визначення ’este’āre знаходимо у іранського мовознавця Гасана Анварі.

Відштовхуючись від тлумачення ’este’āre в іранському мовознавстві та порівнюючи із відповідним терміном у європейському мовознавстві, ми можемо зробити попередній висновок, що саме цей термін вживається для позначення **метафори**. У давні часи термін ’este’āre тлумачився як слово, що використовується на місці іншого слова, на основі порівняння. Пам’ятки давньої перської літератури переповнені ’este’āre, оскільки саме цей термін у той час часто ототожнювався з поняттям majāz [Анварі² 1383, *10*].

В іранському мовознавстві існує класифікація ’este’āre за

вживанням. Згідно з цією класифікацією ’este’āre, що зустрічаються у давніх текстах і які ми можемо знайти у словниках, називають ’este’āre-ye morde – ‘мертвими метафорами’, ’este’āre, що присутні у живій розмовній мові та відсутні у словниках, позначаються такими термінами: este’āre-ye qeyr morde – ‘не мертві метафори’ або ’este’āre-ye zende – дослівно ‘живі метафори’ [Анварі² 1383, *11*].

Розрізняють два види este’āre. Перший називається ’este’āre-ye mosarrah – це мовне явище, що полягає у вживанні слова на основі аналогії, схожості або порівняння [www.farsishirin.4t.com/manavi.html. Слід зазначити, що у будові ’este’āre-ye mosarrah опускається mošabbah – ‘предмет порівняння’, а згадується лише mošabbah – ‘образ’. Наприклад, слово lā’l – ‘рубін’ – з відомого вже нам речення:

ču **lā’l** šakarinat buse baxšid

‘Як солодкий **рубін** подарував поцілунок’**.**

Другий різновид називають ’este’āre-ye kenā’i – це такий спосіб художнього опису, за допомогою якого предметам, явищам та поняттям надаються властивості, що притаманні лише людині або взяті з її життя [www.farsishirin.4t.com/manavi.html]. Наприклад:

marg čangālhā-ye xud rā **forubord**

‘**Смерть** увіткнула своїми вилами’.

У наведеному прикладі, ***смерті*** приписуються властивості, взяті з життя людини, які їй непритаманні. В європейському мовознавстві при такому ставленні до предметів, тварин або явищ природи як до живих істот, наділених людськими почуттями, думками чи мовленням, використовується термін **персоніфікація, уособлення або прозопопея.**

Наступний термін kenāye у спеціалізованій літературі тлумачиться так: це усталений вираз, що виступає в мові як єдиний вислів та позначає будь-який вираз, вжитий у переносному значенні [Анварі¹ 1383, *977*]. Наприклад:

felān **āb** dar hāvan **mi-kubad**

досл. ‘Якийсь чоловік **воду товче в ступі**’.

У наведеному прикладі вислів kubidan-e āb – ‘товкти воду’ можна зрозуміти як пряме, але основне його значення – переносне, і насправді означає ānjām dādan kār-e bihude – ‘виконувати непотрібну роботу’. Розглянемо ще один приклад вживання kenāye:

d**ast** piš-e harkas va nākas **derāz makon**

досл. ‘Не **простягай руку** кожному бідному та потребуючому’.

У цьому прикладі ‘простягати руку’ вжито метафорично, ми розуміємо під цим виразом – ‘допомагати’, ‘жертвувати’. Проте, ми можемо вжити цей вираз і у прямому значенні. Наприклад:

doxtar-e kučak be mādar **dast derāz kard**

‘Маленька дівчинка **простягнула руку** до мами’.

Тобто kenāye – це вираз, який може вживатися і у прямому значенні, і у переносному, без жодних змін. У цьому випадку він стає **фразеологізмом**. Сучасному українському мовознавству, яке належить до європейської лінгвістичної традиції, відомі кілька класифікацій фразеологічних одиниць. В. В. Виноградов започаткував класифікацію за семантичним принципом, згідно з якою виділяються три групи: **фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності** та **фразеологічні сполучення**. За цією класифікацією ми віднесли перський мовознавчий термін kenāye до фразеологічних єдностей, оскільки термін kenāye у перській мові вживається на позначення стійких словосполучень, у яких цілісна семантика частково мотивована значенням слів, що становлять фразеологізм, та які не мають такого міцного поєднання слів, як фразеологічні зрощення.

Проведене зіставне дослідження дає змогу говорити про наявність суттєвих відмінностей в іранській та європейських лінгвістичних традиціях щодо термінів, які вживаються на позначення переносного значення. Серед відмінностей можна виділити наступні:

а) європейська термінологічна система при позначенні переносного значення базується на античній класифікації Арістотеля, іранська – на арабській класифікації;

б) терміни на позначення переносного значення у європейському мовознавстві походять з грецької мови, в іранському, відповідно, – з арабської мови;

в) в європейській традиції виділяються близько десяти термінів на позначення різновидів непрямого значення, в іранській, загалом, виділяють три терміни.

Проаналізувавши тлумачення мовознавчих термінів, що вживаються на позначення переносного значення у цих двох традиціях, ми встановили, що іранський термін kenāye відповідає поняттю

фразеологічної єдності у європейському мовознавстві, термін majāz покриває поняття **метонімії**, а ’este’āre – **метафори**. Тому у наших подальших порівняльних дослідженнях з цієї проблематики ми будемо використовувати термін ’este’āre як відповідник до терміну **метафора** у європейському мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

Муравьев В. С. Персидская поэтика // **Литературный энциклопедический словарь** / Под. общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Редкол.: Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов и др. Москва: Сов. Энциклопедия, *1987*.

Крачковский И. Ю. Арабская поэтика // **Литературный энциклопедический словарь** / Под. общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Редкол.: Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов и др. – Москва: Сов. Энциклопедия, *1987*.

Сафаві¹ 1380 – کورش صفوی / **از زبان شناسی به ادبیات**. – تهران : پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی ، ۱۳۸۰.

Сафаві² 1380 – کورش صفوی / **گوفتارهای در زبانشاسی**. – تهران : هرمس ، ۱۳۸۰. – هشت + ۲۸۶ ص.

Анварі¹ 1383 – حسن انوري / **فرهنگ روز سخن** - تهران: سخن،۱۳۸۳. بیست و چهار + ۱۳۷٤ ص.: مصور.

Анварі² 1383 – حسن انوري / **فرهنگ کنایآت سخن** تهران : سخن ، ۱۳۸۳. ۲ ج.: جدول.

http://www.farsishirin.4t.com/manavi.html.

http://www.hamoon-e-satarvan.blogfa.com/post-6.aspx.